

MICHAŁ SIWIEC-CIELEBON

„DRUGA MŁODOŚĆ” ŚWIADKA HISTORII.

RENOWACJA POMNIKA POLEGŁYCH ŻOŁNIERZY
12 PUŁKU PIECHOTY ZIEMI WADOWICKIEJ
W LATACH 2023-2024

Przeprowadzona w latach 2023-2024 kompleksowa renowacja Pomnika Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej stała się znaczącym wydarzeniem w dziedzinie opieki nad zabytkami Wadowic. Ważne są nie tyle i nie tylko koszt inwestycji i jej zakres, lecz także fakt, że umożliwiła ona poznanie kolejnych, dotąd niedostrzeżonych szczegółów losów pomnika. Monument nadal czeka na swoją pełną monografię, a niniejszy artykuł, stanowiący uzupełnienie zarysu historii opublikowanego w „Wadovianach” ponad 20 lat temu, niech będzie kolejnym przyczynkiem do jej powstania.

HISTORII ŚWIADKA HISTORII CIĄG DALSZY...

Wspomniany artykuł, autorstwa piszącego niniejszy tekst Michała Siwca-Cielebona, ukazał się w nr. 7 „Wadovian” datowanym w roku 2002¹. W dziewięć lat później kolejne uzupełnienia i refleksje nad dziejami pomnika opublikował, także na łamach „Wadovian”, Marcin Witkowski, w nr 14 z roku 2011². Owa, może nie tyle nowa, ile dalsza historia i niewątpliwie szereg nowych refleksji, hipotez czy ustaleń dotyczących losów obelisku zdawały się już ostatecznie dopełniać naszą wiedzę o nim. Jak się jednak okazuje, nie było to jeszcze ostatnie słowo i ostatni rozdział historii pomnika.

Po roku 1990 pomnik dwukrotnie przechodził zabiegi konserwatorsko-renowacyjne – w latach 1994 i 2001 – ale żadne z nich nie były pracami kompleksowymi i nie dążyły do odtworzenia pomnika zgodnie z jego pierwotnym założeniem artystyczno-architektonicznym. Dopiero w latach 2023-2024 podjęto próbę całościowego

---

¹ M. Siwiec-Cielebon, *Historia świadka historii. Zarys dziejów Pomnika Poległych Żołnierzy 12 pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej (1928-2001)*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2002, nr 7, s. 73-87.

² M. Witkowski, „Bez ostatniego rozdziału”. *Nowa historia Pomnika Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”*, 2014, nr 14, s. 111-126.

odnowienia obelisku. Prace konserwatorskie prowadził interdyscyplinarny zespół kierowany przez konserwatora dzieł sztuki dr Paulinę Krupę. Właśnie ona opracowała dokumentację, w której zebrała i systematycznie przekazała informacje techniczne i metodologiczne dotyczące prac przy pomniku w latach 1994, 2001 oraz 2024³.

Pierwszej konserwacji dokonał w roku 1994 zespół w składzie A. Gurgul, Karol Badyňa oraz rzeczoznawca Roman Jacek Kieferling. Dokonano wtedy oczyszczenia powierzchni monumentu i rzeźby z użyciem wody pod ciśnieniem (metodą potocznie znaną jako „kerszer”) oraz usunięcia nalotu fałszywej patyny i odsolenia powierzchni kamienia. Wykonano także tzw. hydrofobizację z użyciem specjalnych preparatów konserwatorskich, zabezpieczającą kamień przed niszczącym działaniem wody. Uzupelniono także drobne ubytki kamienia i rzeźby, a umieszczony na zwieńczeniu pomnika znicz wyjęto z czaszy urny-pucharu i zamontowano na nałożonym na tę urnę blaszanym nakryciu. W trakcie tych prac wyłożono także kostką brukową teren wokół pomnika i zainstalowano metalowe słupki z łańcuchem, opasujące monument do tyłu i nawiązujące do ogrodzenia obelisku z okresu do 1939 r.⁴

W roku 2001 kolejne prace konserwatorskie przeprowadził Krzysztof Mikołajek. Po oczyszczeniu powierzchni kamienia i usunięciu wcześniejszych wadliwych uzupełnień wykonał on uzupełnienia ubytków kamienia oraz brakujących liter z brązu. Zdemontował ostatecznie znicz ze zwieńczenia pomnika, a urnę zamknął nową nakrywą z blachy cynkowo-tytanowej. Obelisk poddano ponownej hydrofobizacji, a wokół fundamentów wylano stabilizującą opaskę betonową⁵.

W roku 2010 Pomnik stał się bohaterem nakręconego z inicjatywy Wadowniciego Centrum Kultury filmu dokumentalnego, zatytułowanego „Przewroty cdn...”, a jego historia kanwą opowieści o burzliwych dziejach Polski w XX w. Narracja filmu, opracowana i poprowadzona przez M. Witkowskiego stała się okazją do próby odpowiedzi na pytanie, po co budujemy pomniki, skoro stają się one ofiarami politycznych konfliktów. W dokumencie wystąpiło kilkanaście osób, będących świadkami dziejów obelisku i miasta, dzisiaj, w chwili pisania tego artykułu często już nieżyjących⁶.

Nowa figura żołnierza (fot. archiwum Urzędu Miasta w Wadowicach).

³ P. Krupa, Rewitalizacja Pomnika Żołnierzy 12 Pułku Piechoty wraz z otoczeniem w Wadowicach. Prace konserwatorskie i restauratorskie przy Pomniku Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowniczej z 1928 r. Dokumentacja konserwatorska powykonawcza, opisowa i fotograficzna, Kraków 2024.

⁴ *Ibidem*, s. 8-9.

⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁶ M. Pawłowska, Historia pomnika (kursywa), "Polska Gazeta Krakowska – Gazeta Małopolska", 27 października 2010, s. 5.

Na podjęcie próby zbliżenia założenia do stanu sprzed 1939 r. pozwoliła dopiero decyzja burmistrza Wadowic z 2023 r. o przystąpieniu do prac rekonstrukcyjno-konserwatorskich. Ważną przesłanką przy podejmowaniu tej decyzji była sprawa kosztów, tym bardziej że od początku rozważano konieczność wykonania nowej rzeźby żołnierza. Okazało się, że koszty rewitalizacji obelisku wraz z wykonaniem nowej kamiennej rzeźby żołnierza nie będą wiele wyższe od kosztów zabezpieczenia dotychczasowej rekonstrukcji żołnierza, wykonanej w 1981 r. ze zbrojonego betonu przez Franciszka Suknarowskiego. Stan tej ostatniej nie jest najlepszy, ponieważ korozja elementów metalowego zbrojenia powoduje powolne rozsadzanie betonu i jego wykruszanie się. Poza tym wykonana przy okazji przywrócenia pomnika na przedwojenne miejsce rzeźba nie stanowi idealnego odwzorowania przedwojennej kamiennej figury.

NAJNOWSZA HISTORIA ŚWIADKA HISTORII

Planując prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne w 2023 r., przyjęto założenie, że pomnik wymaga gruntownego oczyszczenia z nalotu tzw. fałszywej patyny, czyli osadu spalin i pozostałości opadów atmosferycznych, ale także odnowienia figury żołnierza, której beton wskutek korozji metalowego zbrojenia rozsadzany był od wewnątrz i groził rozpadem. Równocześnie struktura kamienia cokołu wykruszała się pod wpływem opadów i wody wypłukującej frakcje mineralne.

Zakładano, że najkorzystniejsze byłoby zrekonstruowanie pomnika w wersji jak najbardziej zgodnej z oryginałem wzniesionym w 1928 r. Dotychczasowe rekonstrukcje i konserwacje obelisku doprowadziły do jego przekształceń, znacznie odbiegających od pierwotnej oryginalnej wersji. Najdroższym elementem zaplanowanej w roku 2023 rekonstrukcji była nowa rzeźba żołnierza, ale zdawano sobie sprawę z tego, że brak wymiany przy okazji obecnej konserwacji dotychczasowej betonowej figury na nową może w bardzo bliskim terminie spowodować konieczność takiej interwencji w przypadku gwałtownej defragmentacji betonu rzeźby. Konserwacja miała zatem zakres estetyczny, ale także techniczny.

W ramach konserwacji technicznej zablokowano procesy destrukcji kamienia, usunięto założone wcześniej, a kruszące się i odstające fakturą uzupełnienia elementów kamiennych i rzeźbiarskich, wzmocniono kamień i oczyszczono całą powierzchnię obelisku. Przeprowadzono hydrofobizację kamienia, zabezpieczając go przed nadmiernym niszczeniem przez wodę.

Elementem konserwacji estetycznej było wykonanie nowych uzupełnień kamienia i rzeźby zwieńczenia, przy czym wszystkie prace zaplanowane zostały in situ, czyli w miejscu posadowienia pomnika. Demontaż obelisku podniósłby znacznie koszty

całej operacji, a w efekcie być może spowodowałby, że musiano by zrezygnować z niektórych jej elementów.

W czasie prac konserwatorskich dokonano pewnych ustaleń dotyczących dotychczasowych dziejów obelisku. W wyniku analizy materiału ikonograficznego (18 fotografii) dostarczonego przez Michała Siwca-Cielebona z Muzeum Tradycji Niepodległościowej Ziemi Wadowickiej im. 12 Pułku Piechoty, którego powołano do prac jako jednego z rzeczoznawców, ustalono, że pierwotna rzeźba żołnierza wykonana była podobnie jak puchar-urna na zwieńczeniu obelisku z wapienia pińczowskiego (w potocznym żargonie kamieniarzy i rzeźbiarzy nazywanego „pińczakiem”), odmiennie niż cokolwiek pomnika, który wykonany został z piaskowca szydlowieckiego. Postanowiono zatem figurę żołnierza odtworzyć w wapieniu pińczowskim.

Zdecydowano także o odtworzeniu wszystkich napisów z nazwami pół bitewnych zlokalizowanych przed 1939 r. na bokach cokołu pomnika. Napis umieszczony w 1981 r. i przypominający o przywróceniu pomnika przez NSZZ „Solidarność” postanowiono zakonserwować w formie i liternictwie, w jakich został wykonany pierwotnie⁷.

RZEŻBA ŻOŁNIERZA

Rekonstrukcja rzeźby żołnierza wykonana w 1981 r. przez wadowickiego artystę Franciszka Suknarowskiego różniła się od przedwojennego oryginału zarówno sposobem modelowania formy rzeźbiarskiej, jak i wielkością postaci. Spowodowane to było niewątpliwie ubogą wtedy ikonografią (dysponowano zaledwie 3 zdjęciami) oraz pośpiechem w związku z zaplanowany terminem przywrócenia pomnika na jego dawne miejsce przed byłymi koszarami.

Nową figurę żołnierza wykonał w swojej pracowni w Krakowie artysta rzeźbiarz Andrzej Krawczak. Wykonanie poprzedziły prace studyjne, podczas których artysta wraz z dr Pauliną Krupą, koordynującą prace konserwatorskie, wykonali model postaci z gliny, kilkakrotnie opiniowany i poprawiany w wyniku spotkań komisji konserwatorskiej i rzeczoznawców. Po pozytywnym zaopiniowaniu modelu glinianego dr P. Krupa wykonała odlew figury żołnierza w gipsie, według którego A. Krawczak odwzorował postać w kamieniu. Wielokrotne dyskusje komisji nad szczegółami figury żołnierza, a także wykorzystanie licznej ikonografii oraz literatury fachowej pozwoliły na wykonanie rzeźby, która w efekcie prawie idealnie odwzorowała przedwojenny oryginał.

⁷ *Ibidem*, s. 16-19.

Zamontowaną figurę poddano impregnacji przeciwko działaniu wody (hydrofobizacji) i osadzono w niszy przedniej ściany cokołu pomnika⁸.

NAPISY NA BOKACH COKOŁU

Po analizie pod lupą fotografii napisów na bokach cokołu pomnika zwrócono uwagę na nietypowe liternictwo oryginalnych wykonanych z brązu inskrypcji. Dokonana komputerowo analiza przestrzenna zdjęć dokumentujących napisy pozwoliła na ustalenie ich wymiarów i proporcji, dzięki czemu wykonano formy do odlania liter dla wszystkich sześciu nazw pól bitewnych pułku, które zlokalizowane były na wschodniej i południowej ścianie cokołu do 1939 r. Mając pełne wymiary i proporcje liter oraz ich rozmieszczenie, przywrócono napisy na bokach pomnika w układzie identycznym, jak w okresie 1928-1939. Litery wykonał zespół Elżbiety Jaros-Wasilewskiej z Krakowa.

Na cokole widnieją obecnie nazwy i daty:

- na ścianie od strony miasta (strona zachodnia):

STONAWA / 23. STYCZNIA / 1919

DUSANÓW-FIRLEJÓW / 27. MAJA / 1919

SZACIŁKI / 8. MAJA / 1920

- od strony wjazdu do centrum (strona wschodnia):

KALITY-BOJARY / 21-23. MAJA / 1920

SUSZKI / 19. CZERWCA / 1920

LESZNIÓW / 1. SIERPNIA / 1920⁹.

COKÓŁ I ZWIĘCZENIE

Wykonany z piaskowca szydłowieckiego cokół oraz wieńcząca cokół i wykonana z wapienia pińczowskiego, a podobnie jak cokół zachowana w oryginale urna-puchar wymagały gruntownego oczyszczenia, naprawy ubytków oraz ponownego zakonserwowania.

W obu surowcach, z których pierwotnie wykonano obelisk, usunięto wszystkie narosty mchów i porostów, naleciałości, plamy, pozostałości dawnych napraw i uzupełnień. Zamiast zaplanowanego pierwotnie oczyszczenia pomnika metodą hydrodynamiczną oraz metodami mechaniczno-chemicznymi postanowiono zastosować metodę ablacji laserowej, nieco tylko droższą, ale niepowodującą inwazji wody

---

⁸ *Ibidem*, s. 21, 23.

⁹ *Ibidem*, s. 18.

i zbędnych substancji chemicznych w strukturę kamienia. W miejsca oczyszczone z wykruszonych ubytków i starych uzupełnień wklejono na zaprawie mineralnej nowe uzupełnienia, które scalono kolorystycznie z barwą i fakturą kamienia¹⁰.

Podczas dyskusji nad rekonstrukcją zwieńczenia pomnika rozważano odtworzenie płaskorzeźb awersu i rewersu Krzyża Walecznych (KW) na emblematkach z czterech stron urny – awersów od frontu i z tyłu pomnika, a rewersów w osiach ścian bocznych cokołu. Analiza ikonografii potwierdziła wprawdzie, że takie elementy w tych miejscach były, ale wątpliwości budziło obecne osadzenie pucharu, w wyniku którego obramienia awersów KW znalazły się w osiach bocznych obelisku, zaś zarysy rewersów z przodu i z tyłu. Wyłoniły się dwie trudności. Trudność techniczna polegała na odtworzeniu rzeźbiarskim emblematów KW w miejscach ich pierwotnego osadzenia. Prawdopodobnie pierwotne płaskorzeźby odznaczenia wykonane były bezpośrednio w materiale kamienia i zostały skute w początkowym okresie okupacji niemieckiej. Brak jest informacji, aby były to nakładane elementy metalowe, brakuje również śladów ewentualnego ich zakotwienia w pozostałych kamiennych obramowaniach. Drugi problem stanowiło obrócenie zachowanych obramowań awersów i rewersów o 90 stopni w stosunku do osi cokołu. Próba idealnego przywrócenia tego elementu wymagałaby demontażu głowicy pomnika – a zatem działań, od których świadomie odstąpiono, nie chcąc dodatkowo osłabiać struktury zachowanego oryginalnego kamienia.

KIEDY, JAK, DLACZEGO?

Opisany powyżej problem pozwala na postawienie pytań, kiedy i w jakich okolicznościach doszło do odwrócenia zwieńczenia pomnika względem jego cokołu. Wiemy, że:

- cokolwiek pomnika stał w stanie nienaruszonym do 1975 r. Zatem do roku nie mogło dojść do odwrócenia urny-pucharu na jego zwieńczeniu.
- z kolei od 1981 r. pomnik stoi w nienaruszonej formie do dziś, zatem już z odwróconym zwieńczeniem.

Wnioskując z powyższego, możemy stwierdzić, że odwrócenie zwieńczenia musiało nastąpić podczas dwukrotnego (a właściwie trzykrotnego) przenoszenia pomnika – najpierw przed koszar pod płot Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej (PGKiM) na Zaskawiu (1975 – lub nawet wcześniej?), później z PGKiM na cmentarz wojskowy (1975) i ostatecznie stamtąd ponownie przed dawne koszary (1981).

¹⁰ *Ibidem*, s. 19-21.

Z relacji świadków wiadomo, że w 1981 r. podczas przenoszenia pomnika ponownie przed budynek przy ul. Lwowskiej (ówczesnie 1 Maja) wszystkie elementy zostały oznaczone przy demontażu w taki sposób, aby przy montażu bez problemu można było zestawić je prawidłowo, by obelisk został zrekonstruowany zgodnie ze stanem dotychczasowym (na cmentarzu), który przyjęto jako poprawny. Zatem zapewne nie wtedy odwrócono głowicę, ale nikt nie zwrócił uwagi na to, że mogła zostać odwrócona wcześniej, podczas ustawiania pomnika na cmentarzu w 1975 r.

KILKA DANYCH TECHNICZNYCH KU PAMIĘCI

Prace konserwatorsko-rekonstrukcyjne przeprowadzone zostały na podstawie następującej dokumentacji:

- programu prac konserwatorskich przy Pomniku Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej z 1928 roku przy ul. Lwowskiej w Wadowicach, opracowanego przez mgr Martę Bobek w lutym 2023 r.,
- projektu wykonawczego (architektoniczno-budowlanego) Przebudowa oraz konserwacja Pomnika Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej z 1928 roku przy ul. Lwowskiej w Wadowicach, opracowanego przez Weronikę Maciejaszek i Rafała Maciejaszka, Impensa Estimate Sp. z o.o., Zielonki, oraz Insteoria Inga Olszańska Kraków.

Inwestorem była gmina Wadowice, która zrealizowała zadanie jako inwestycję I.272.3.2024.

Prace prowadziło konsorcjum firm: Rekonstrukcja Paweł Walcher oraz Renowacja detali architektonicznych Mariusz Sikorski – obie z Krakowa.

Pracami konserwatorskimi kierowała dr Paulina Krupa, inspektorem nadzoru do spraw konserwatorskich była Marta Bobek, inspektorem nadzoru do spraw budowlanych – Tomasz Roguz, a kierownikiem budowy – Grzegorz Klimczak.

Konsultantami rzeczoznawcami byli Michał Siwiec-Cielebon z Muzeum Tradycji Nieodległościowej Ziemi Wadowickiej im. 12 Pułku Piechoty oraz projektanci Weronika Maciejaszek i Rafał Maciejaszek z Estimate Sp. z o.o., zaś z ramienia Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków sprawę nadzorowała Aneta Pąprowicz.

W efekcie opisanych działań obecnie tylko niewielki szczegół przesuniętych o 90 stopni w osi pomnika zarysów emblematów Krzyża Walecznych i brak ich rzeźbiarskiego wypełnienia różnią obelisk po renowacji od jego pierwotnego wyglądu z lat 1928-1939. Ale w 96 lat od swojego powstania Pomnik Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej prawie idealnie odpowiada swojej pierwotnej formie. Dzięki renowacji przeżywa swą drugą młodość – daj Boże, jak najdłuższą.